

Setinský, Jiří

K otázce teorie krize v české buržoasní politické ekonomii před 1. světovou válkou

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1958, vol. 7, iss. G2, pp. [5]-21

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111808>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JIŘÍ SETINSKÝ

K OTÁZCE TEORIE KRIZE
V ČESKÉ BURŽOASNÍ POLITICKÉ EKONOMII
PŘED I. SVĚTOVOU VÁLKOU

Jak známo, je politická ekonomie dítě kapitalismu. Máme-li na mysli přímo buržoasní politickou ekonomii, je vždy konec konců ideologickým odrazem ekonomických potřeb buržoasie jako celku, resp. jejích jednotlivých složek. Ve vývoji politické ekonomie se tak odráží i vzestup i úpadek buržoasie.

To platí v plné míře i o buržoasní politické ekonomii české. Její vznik spadá do posledních desetiletí 19. století, kdy se začíná plný rozmach kapitalismu v našich zemích, kdy česká buržoasie bojuje stále úporněji o své uplatnění v hospodářském životě rakousko-uherské monarchie.

Dobou vzniku byl však v podstatě předurčen i charakter a zaměření české buržoasní politické ekonomie. V této době přestala buržoasie jako třída definitivně hrát pokrokovou roli. Mohutná krize z r. 1873 s následující dlouhotlou depresí plně odhalila hluboký rozpor mezi existujícími výrobními silami a kapitalistickými výrobními vztahy. Politický vývoj od roku 1830 stále přesvědčivěji ukazoval konflikt zájmů proletariátu a buržoasie, který v této době vyvrcholil v Pařížské komuně. Stále častější stávkové, i když krvavě potlačované, dělnické hnutí mohutnější v odborových i politických organizacích přes veškerou snahu vládnoucích tříd je potlačit, to všechno ukazovalo na rychle rostoucí síly proletariátu.

Avšak nejen to. Poslední desetiletí 19. století jsou i obdobím přechodu kapitalismu volné soutěže k imperialismu. Tento vývoj se ovšem nevyhnul ani našim zemím. Po krizi z r. 1873 začínají první kartely, forma monopolu typická pro střední Evropu, a na přelomu století jsou již kartely normální zjev v rakousko-uherském národním hospodářství.

Těmito historickými podmínkami a okolnostmi bylo tedy jednoznačně určeno, že česká buržoasní politická ekonomie nemohla ani ve svých počátcích vytvořit samostatnou, opravdu vědeckou školu, nýbrž že se hned a přímo opřela o tehdejší směry buržoasní vulgární politické ekonomie. Tím není řečeno, že v jednotlivostech, a to celkem i významných, nemohli někteří její představitelé vyslovit myšlenky opravdu vědecké a hluboké. Týká se to např. metody politické ekonomie, o čemž se ještě dále zmíníme. Prvním pěstitelům české buržoasní politické ekonomie musíme také přiznat za zásluhu, že vůbec tuto vědu začali českým jazykem pěstovat a že tak vytvářeli české názvosloví ekonomické. Že zde bylo třeba přemáhati nemalé potíže,

svědčí např. první soustavné české pojednání z oboru politické ekonomie „Soustava národního hospodářství politického“ od F. L. Chleboráda z r. 1869, hemžící se na první pohled těžko srozumitelnými a podivnými tvary a šroubovanými výrazy. Bije do očí, jak si tu autor v ekonomické literatuře cizojazyčné velmi zběhlý prostě neví se svým mateřským jazykem rady. Proti tomu je již nesmírným pokrokem jen o čtrnáct let mladší „Národní hospodářství“ Kaizlovo. O rychlém vývoji, kterým také na tomto poli čeština procházela, svědčí uhlazený a jasný sloh A. Bráfa, který má hlavní zásluhu o vytvoření české ekonomické terminologie. Nepochybně tu působilo i to, že teprve rozdělení pražské university na českou a německou usnadnilo možnost vývoje české politické ekonomie.

Než nám zde nejde o tyto jednotlivé dílčí zásluhy pěstitelů české buržoasní politické ekonomie, nýbrž o její celkové zaměření, jak bylo určeno danými historickými poměry. A z těch, jak jsme uvedli, jednoznačně vyplynulo, že česká buržoasní politická ekonomie mohla býti od svého počátku jen vulgární politická ekonomie. Uvidíme dále, jak se tento fakt odráží i na předmětu našeho zkoumání.

Podobně jako tehdejší česká věda vůbec, stojí i česká politická ekonomie myšlenkově pod vlivem především německým, nebo, chceme-li se vyjádřiti ještě přesněji, rakouským. Tím je již z jedné stránky charakterisováno její zaměření: poplatnost tzv. rakouské škole národohospodářské opírající se o známou teorii hraničné užitečnosti. (Tato není ovšem příznačná jen pro rakouskou školu, nýbrž v této době i pro valnou část buržoasní politické ekonomie vůbec.)

Na druhé straně pak v této době vrcholí a zároveň se i končí tzv. spor o metody, tj. mnohaleté diskuse mezi dvěma velikými směry buržoasní politické ekonomie, mezi směrem abstraktním neboli — možno říci — ryze teoretickým, trvajícím na věčné, absolutní, všeobecné a nepodmíněné platnosti ekonomických zákonů, a mezi tzv. školou historickou, platnost takových zákonů v podstatě popírající a utápějící politickou ekonomii vlastně v kulturní a hospodářské historii. Používání historické metody v politické ekonomii, tj. zkoumání jevů a kategorií z hlediska jejich vzniku, vývoje i zániku je ovšem správné a dokonce i nutné. Avšak přínos historické školy tu byl jen zdanlivý. Byla ve skutečnosti vlastní aplikací historické metody na ekonomické jevy na hony vzdálena, neboť se zajímala pouze o změny, kterým jsou ekonomické jevy a kategorie v historii podrobeny, při čemž je samé, jako např. soukromé vlastnictví nebo kapitál, pokládala za věčné. Naproti tomu konstruovala různá schémata hospodářského vývoje velmi nevědecká, neboť opomíjela naprosto změny ve výrobním způsobu jako určující faktor a opírala se o jevy druhotného řádu, zpravidla vyplývající z oběhu.

Avšak i směr, který vystoupil na obranu teoretické politické ekonomie, byl na scestí. Síla abstraktních metod klasické školy kritisované historickou školou byla v tom, že to byly abstrakce vycházející z výrobních skutečností. Avšak abstraktní směry vulgární politické ekonomie vycházejí z psychologických skutečností. Formulací zákonů na nich se zakládajících měl býti ekonomickým zákonům dán ráz věčné, nepodmíněné platnosti, ovšem s tím, že tyto zákony jsou i normální, přirozené zákony kapitalismu. V tom byla nevědeckost této obrany ekonomické teorie ospravedlňující kapitalistické zřízení.

Centrum sporu bylo v německé a rakouské buržoasní politické ekonomii. Z přímé závislosti české politické ekonomie na nich vyplynulo i to, že se

musily tyto směry tak nebo onak v ní odrazit. Daleko největší vliv však měla abstraktní škola rakouská.

Jaké bylo v této době postavení našeho problému, teorie krize a hospodářského cyklu, v buržoasní politické ekonomii vůbec? Krize pochopitelně vzbudily její zájem velmi záhy. Zvláště aktuálním problémem se však staly až v období, kdy se již naplno odhalil konflikt třídních zájmů buržoasie a proletariátu. V krizích vrcholí všechny rozpory kapitalismu, krize ukazuje jeho neschopnost zvládnout výrobní síly, které vyvolal v život. Proto nebyla buržoasní politická ekonomie nikdy s to podat vskutku vědeckou teorii krize. Udělat to, bývalo by znamenalo dokázat i historickou omezenost kapitalismu.

Hledaly se ovšem nejrůznější výklady. Německý autor Bergmann jich už v roce 1895 napočítal 230. Přesto se však setkáváme se zajímavým zjevem. Ačkoliv se hledají pro krize nejmožnější výklady, zůstává otázka sama v oficiální politické ekonomii jaksi na okraji. Krize se zkoumá jako cosi zvláštního, jako jakási kuriosita v celém systému výkladu politické ekonomie, zpravidla v souvislosti s rozdělením důchodů a se spotřebou. Zajímavý je tu např. postoj představitelů tzv. matematické školy, která s pomocí vyšší matematické analýsy, tedy na základě vysoce abstraktních metod, chtěla formulovat jisté ekonomické zákony. Její základní myšlenkou bylo ukázat, že přirozeným, normálním stavem kapitalismu je rovnováha, k níž vše nutně spěje. Vůbec nepřihlížela k tomu, že se proporce nutně, aby tato rovnováha nastala, utvářejí jediné v celé řadě výkyvů a disproporcí, které jsou v kapitalismu stejně normální jako ona rovnováha, ba spíše ještě normální a přirozený stav, ačkoliv tu tendence k rovnováze ovšem je. Proto je pochopitelné, že matematické škole se do jejího systému krize nehodila a tak se o ni vlastně nezajímala, resp. vykládala ji z příčin vůbec mimo systém kapitalistického hospodářství. Walras např. o krizi nehovoří. Hlavní opora anglosaské politické ekonomie, Marshall, a Ital Pareto ji sice berou na vědomí, avšak vysvětlují ji psychologicky, tj. jako výsledek změn v náladách podnikatelů, v jejich střídavém optimismu a pesimismu (Pareto). Podobně se vyjadřuje i Marshall, pro nějž jsou hlavními příčinami cyklu změny ve vyhlídkách do budoucna a v důvěře v ně, což se odráží v úvěru a v cenách. Konečně Jevons položil příčinu krizi nejen mimo kapitalistické hospodářství, nýbrž i mimo zeměkouli. Krize jsou prý způsobeny slunečními skvrnami, které mají vliv na úrodu, což má zase vliv na krize. Protože se sluneční skvrny opakují pravidelně, opakují se prý pravidelně i krize. Jevons promítl svůj domnělý vztah mezi slunečními skvrnami a krizemi hodně daleko do raného kapitalismu, avšak jeho teorii neuznala ani buržoasní ekonomie za udržitelnou. Ukázalo se totiž, že neúrody a krize neprobíhají v nutné časové souvislosti a že nadto Jevons některé krize vynechal, jestliže se s jeho teorií časově neshodovaly.

Obdobný je i postoj psychologické školy rakouské ke krizi. Její vůdčí představitel Böhm-Bawerk napsal, že „teorie krize nemůže být nikdy zkoumáním oddělené části sociálně ekonomických jevů, nýbrž je, nemá-li být diletantským zmetkem, vždy poslední nebo předposlední kapitolou napsaného nebo nenapsaného sociálně ekonomického systému, zralý plod poznání všech sociálně ekonomických procesů a jejich vzájemné souvislosti a součinnosti“. To je jistě hluboké a výstižné ocenění významu problému krize a jeho postavení ve výkladu ekonomického systému kapitalismu, ale o to je podivnější skutečnost, že sám se jím neřídil. Stěžejní dílo Böhm-Bawerkovo, „Kapital und Kapitalzins“, totiž o krizi nepojednává vůbec.

Po tomto všeobecném úvodu můžeme přistoupiti k vlastnímu výkladu o teoriích krizí v naší ekonomické literatuře v době před I. světovou válkou. Naše tehdejší ekonomická literatura vůbec je nevelká. Vcelku je vyjádřena těmito jmény: Josef Kaizl, Albín Bráf, Alois Rašín, Jan Koloušek. Zvláštní postavení má F. L. Chleborád, o němž se zmíníme stručně nejprve.

F. L. Chleborád nebyl jen po krátkou dobu významným předákem českého dělnického hnutí, byl i teoretickým pracovníkem v politické ekonomii a právě zde je autorem prvního českého soustavného pojednání z oboru politické ekonomie. Své názory vyložil v díle „Soustava národního hospodářství politického“ z roku 1869. Staví se v něm jak proti klasikům resp. jejich epigonům, tak i proti předchůdcům vědeckého socialismu. Klasikům vytýká „materialismus“, to jest, že v jejich pojetí je politická ekonomie vědou o rozmnožování bohatství. Kritikuje Smitha, že nebádá o bohatství národa, nýbrž národů, a že tím podléhá kosmopolitismu. Uvádí, že heslo hospodářského liberalismu znamená jednostranný prospěch hospodářství anglického na škodu hospodářství jiných států. Smith, který získal svou naukou všechny ekonomy, přesvědčoval celý národy o prospěšnosti soustavy, jim všem vyjma Anglii rozhodně záhubné (str. 120—123). Chleborád ukazuje správně, že heslo svobody tak, jak je chápal liberalismus, znamená jen svobodu kapitalistických podnikatelů vykořisťovat bezbranný proletariát. Píše: „Protož jest též soutěž za podmínek nesvobodných působící, třeba formálně svobodná, v pravdě nesvobodná, dávajíc veškeré dělnictvo za podnož sobeckým choutkám podnikatelovým“ (str. 394). Odmítá heslo „laissez faire, laissez passer“, že znamená vlastně vzdát se svobody a dát se na pospas slepým silám: „Či není bezvládí tam, kde vládne neústrojná síla sobeckého výdělkářství? Sílu tuto učinili bohem a postavili mu oltáře v krámech, bursách, trzích a všude, kde vyhnali boha spravedlnosti. Staré svazky politické, kteréž důležitosti hospodářské spojovaly, roztrhali. Dobře tak: Ale spojili je svazky novými? Zrušili cechy a pořádky; ale dovedli spojití řemesla stejných důležitostí svazky novými? Roztrhali, rozdrobili, rozprášili v atomy, co mělo býti sceleno, spojeno a sraženo v jeden šik, to jest ideálem školy řídící se zásadou »laissez faire, laissez passer« a aby nepřirozeným článkováním utýranou společnost úplně zaslepili, nazvali tento záhubný atomismus svobodou“ (str. 425).

Chleborádova kritika má v sobě mnoho pravdy. Zároveň však ukazuje, jak málo pochopil sám předmět svého zkoumání i samu klasickou politickou ekonomii. Vytýká jí, že pojednává jen o rozmnožení bohatství, nepochopil však, že klasická politická ekonomie jakožto politická ekonomie kapitalismu nemohla postupovati jinak, než zkoumat podmínky vzniku a rozdělení bohatství v té formě, v níž v kapitalistické společnosti existuje. Kritikuje Smitha, že při svém zkoumání nepřihlíží k zákonům mravním, ale opět nepochopil, že klasická politická ekonomie nemohla nepřihlížet k morálním faktorům jakožto druhotným, chtěla-li vysvětliti anatomii a fyziologii kapitalistické společnosti.

Na druhé straně je zcela nesrozumitelné ocenění kladných stránek Smithových: „Ptáš-li se, proč zovu Smitha znamenitým? Odpovídám krátce: poněvadž našel těžiště blahobytu národů, porozuměv, že leží v lidu naproti vládě; třeba byl způsob, jakým chtěl uskutečniti princip svůj, převrácen, totiž zakoupení svobody tržby otroctvím průmyslu.“

Tento postoj Chleborádův vyplývá přímo z jeho pojetí politické ekonomie neboli, jak on říká, hospodářství politického jakožto vědy. Není to u něho teoretická věda formulující a vykládající ekonomické zákony, nýbrž věda

praktická. Není jejím úkolem říkat a vysvětlovat skutečnost, nýbrž dávat návod k praktickému hospodaření. Neexistuje tedy vůbec ekonomická teorie, nýbrž jen ekonomická politika.

Chleborád však zamítá i socialismus. Vytýká mu, že chce odstraniti nesvobodu pracovní upevněním nadvlády práce nad kapitálem. Jako všichni buržoasní ekonomové ztotožňuje i Chleborád kapitál s výrobními prostředky, nevidí v něm historicky určitý výrobní vztah, a proto se mu zdají socialistické požadavky nesmyslné. Prohlašuje: „Nebo jak povstal kapitál? Hospodařením a prací vůbec. Proto nazývá hospodářství kapitál též nahromaděnou prací. Je-li tomu ale tak, pak rovná se žádost, aby práce vládla kapitálem, žádosti, aby práce vládla prací. To by byla ale zase nesvoboda práce“ (str. 436).

Ideál hospodářské soustavy vidí Chleborád v družstevnictví (tovaryšství podnikatelském). Vyslovuje nakonec přesvědčení, že toho bude možné dosáhnout příslušnou přeměnou již existujících podniků i tak, že by se z dělníků stali spolupodnikatelé získáním akcií podniků. Jak je vidět, teorie „lidového kapitalismu“ není v podstatě žádná novinka.

Nějakou samostatnou a ucelenou teorii krizí Chleborád ve svém díle nevytvoril. Hovoří o nich v souvislosti s překážkami hospodářského vývoje v nové době (tj. v podstatě v kapitalismu). Za tyto překážky má otroctví v koloniích, anglický koloniální systém a konečně „rozhody tržební“, tj. krize. Charakteristické je, že v nich vidí pouze poruchu oběhu. Chápe je jako výsledek porušení rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou. Ukazuje, že se objevují jen v zemích hospodářsky vyvinutějších s rozvinutým úvěrovým systémem. Prožívá-li některé odvětví prosperitu, přitahuje volné kapitály, dochází i k hojně úvěrové spekulaci, až dojde k zhroutilí.

Chleborád popisuje poměrně podrobně jednotlivé případy hospodářských otřesů novověkých, avšak typické přitom je, že zůstává u obchodních krizí raného kapitalismu (hamburské krize, lubecké krize, tulipánová spekulace a pod.). Připisuje velký význam i úvěrovým spekulacím (bankovnímu filutářství) a popisuje jednotlivé historické případy a příklady. Typické však je to, že ani jednou nehovoří o velkých cyklických krizích, jež počaly sužovat kapitalismus od počátku 19. století. Ani slovem se např. nezmiňuje o krizi z r. 1857, která přece byla opravdu již krizí světovou a která postihla ve větší míře i naše země. To svědčí o tom, že Chleborád pokládal krize v podstatě za něco kapitalismu cizího, náhodného, za něco, co s jeho vnitřní povahou nemá nic společného.

První dílo typické pro buržoasní českou politickou ekonomii je „Národní hospodářství“ Josefa Kaizla. Vyšlo v r. 1883, tedy v době, kdy v buržoasní politické ekonomii začala nabývat vrchu proslulá varianta subjektivní teorie hodnoty — teorie hraniční užitečnosti. Kaizl však nevychází z ní, nýbrž spíše z teorie rakouského ekonomy Schaeffleho. Hodnota je mu „platností, kterou člověk jakémukoliv statku připisuje“. Je výsledkem úvahy o nejmenším nákladu a největším užítku. Tato psychologická činnost, jejímž výsledkem je hodnota, je východiskem všeho hospodaření a řadí je do oboru mravního lidského života. „Duchovní činnost hospodářova uzavírající se úsudkem hodnotným (pocitem hodnotným) jest právem prohlášena za úhelný kámen veškerého hospodaření“ (str. 17). Tím se Kaizl prakticky dostává na stejnou pozici jako rakouská škola, třebaže nepřijímá její teorii hodnoty. Hodnota, již nazývá „magnetkou hospodářství“, jest tedy úhelným kamenem veškerého zkoumání. Je však podmíněna psychologicky. Kaizl dobře vidí, že hospodaření

má vždy určitou formu společenskou, a ukazuje na to, avšak vlastnímu zkoumání těchto forem se vyhýbá. Říká též, že k poznání a k pochopení přítomného stavu hospodaření je třeba znát i minulý stav a vývoj, avšak ani tím se nezabývá. Rozhodující je pro něj subjektivní, psychická činnost člověka zaměřená na maximum hospodárnosti. Tato snaha vede k pospolitě výrobě, při níž vedení připadá kapitálu (str. 129). Takto dochází prakticky Kaizl k závěru, že kapitalismus je nevhodnější hospodářská soustava, neboť nejlépe odpovídá přirozenosti a psychologii lidské. Z této posice pak kritizuje Kaizl i socialismus. Nevidí v něm samozřejmě historicky nutný produkt společenského vývoje, nýbrž pouhý „projekt“, výmysl, znamenající krok zpět, neboť prý nezabezpečuje hospodárnost a dostatečnou výrobu tím, že podlamuje vlastní zájem výrobcův (str. 339).

Není třeba podrobně vyvracet tyto Kaizlovy názory. Samy ho odhalují jako typicky vulgárního ekonoma. Uvedl jsem je toliko pro povšechnou charakteristiku jeho názorů.

Stejně vulgární, ba možno říci dokonce i primitivní je též Kaizlův výklad krizí. Zcela jasně tu proniká snaha podstatu problému co nejvíce zatemnit a zamlžit. Příznačný je již sám přístup k dané otázce. Kaizl ukazuje nejprve správně, že v hospodářském životě není osud jednotlivců ovlivněn jen jeho vlastním jednáním, nýbrž i jednáním jiných osob a vůbec řadou nepředvídaných událostí. Souhrn všech takových okolností přírodních, technických, ekonomických, mravních, politických, pracovních atd. tvoří konjunkturu ovlivňující hospodářský osud jednotlivce, včleněného do národního a světového hospodářství. Až potud lze s Kaizlem jistě souhlasit. Jinak je tomu však, podíváme-li se, jak dále blíže uvádí jednotlivé konjunkturální činitele, resp. oceňuje jejich význam. Kaizl jich vyjmenovává celou řadu, jako je kolísání výtěžků orby, objevení nových výrobků vhodnějších pro jisté potřeby, změny ve výrobě a v hodnotě drahých kovů vedoucí k změnám cen, změny v lidských potřebách, v technice, komunikacích. Jsou to dále i činitelé političtí (války, vnitřní nepokoje) atd. V celé této záplavě konjunkturálních činitelů se jen skromně připomíná krize. Není tedy u Kaizla hlavním, rozhodujícím konjunkturálním činitelem, který udává ráz celému konjunkturálnímu vývoji a pohybu hospodářství, činitelem, vůči němuž jsou ostatní vedlejší a podružní, nýbrž pouze jedním z mnohých, prostým řadovým vojákem.

Nejen to. Kaizl ani nechápal krizi samu jako jeden jednotný jev se společným základem, resp. příčinou a rozeznává zvlášť krizi odbytovou a krizi výrobní. K první dochází zmenšením poptávky, je-li výrobě odňat dosavadní odbyt (např. změnou módy, vkusu, uzavřením zahraničního trhu), druhá vzniká tím, že výroba předběhne poptávku, odbyt. V podstatě zde tedy hovoří Kaizl o rozporu mezi výrobou a spotřebou. Avšak vlastní jeho základ vyplývající ze samé podstaty kapitalistického výrobního způsobu je zcela mimo okruh jeho pozorování. Nikoli společenské rozpory, nýbrž zase jen jisté nepodstatné, okrajové (i když pro jednotlivá odvětví jistě důležité) okolnosti pro národní hospodářství jako celek jsou pro něj rozhodující. Prostě, jde jen o to, že při nepřehlednosti trhu dochází k omylům, jež se podnikatelům mstí. Konec konců vidí Kaizl zdroj krizí v anarchii trhu a ani si příliš neláme hlavu tím, jak dalece tyto krize souvisí s podstatou kapitalistického hospodářství. Také nemluví výslovně o něm, nýbrž pouze o „dělené výrobě“. Z jeho jednoho výroku lze pak i soudit, že krize nepokládal vlastně ani za jev nutný. Tak hovoří o tom, že moderní soustava svobodné konkurence (tj. kapitalismus)

jest nejúrodnějším polem pro existenci a účinkování odvislosti ovlivňujících jednotlivá hospodářství (str. 304). Výraz „nejúrodnější pole“ se alespoň zdá nasvědčovati tomu, že Kaizl spojuje s kapitalismem jen vyvrcholení všech možných podnětů vedoucích ke krizím, aniž z toho plyne i jejich nutnost.

Za povšimnutí konečně stojí i Kaizlova interpretace postavení tříd v souvislosti s konjunkturou a s krizemi. I zde je vše obráceno na ruby. Změny v postavení kapitalistů i dělnictva nejsou u Kaizla výsledkem jistých hospodářských podmínek, nýbrž ony samy jsou mu samostatným konjunkturálním činitelem.

Konečný dojem z Kaizlových názorů na krizi je tento: Nevidí v ní hlavní, rozhodující faktor konjunkturální vůbec, nýbrž krize mu splývá s ostatními okolnostmi jako jeden pouhý moment v řadě ostatních. Zdá se, že ji ani nepokládá v kapitalismu za nutnou, nýbrž jen za maximálně možnou a pravděpodobnou vzhledem k nepřehlednosti trhu a z toho vyplývajícím omylům podnikatelů. A konečně — a to je zvlášť zajímavé — nikde nenalezneme výslovnou zmínku o všeobecnosti krizí. Vše se zdá spíše nasvědčovati tomu, že Kaizl byl ochoten omezovati krize na jednotlivá odvětví, aniž musily nutně zachvátit hospodářství jako celek.

Jak jsme se zmínili, byla Kaizlova kniha vydána počátkem 80. let minulého století. To znamená, že byla psána brzy po těžké krizi z r. 1873, jejíž následky tehdy ještě dávno nebyly zhojeny. Tím podivněji se pak ovšem vyjímá povrchnost, s níž Kaizl řeší otázku krize. Mýlili bychom se však, kdybychom to připisovali jeho neschopnosti odhalit podstatu krize. Na četných místech své knihy ukazuje Kaizl, že je schopen bystrých postřehů při posuzování hospodářského dění a života (např. v pojednání o vzniku a funkcích peněz). Nezbytvá nám proto než soudit, že Kaizlovo zatemnění otázky krizí bylo vědomé, diktované úmyslnou snahou vyhnouti se jejich spojení s podstatou kapitalismu.

Úplně pod vlivem rakouské školy jsou Albín Bráf, první profesor politické ekonomie na obnovené české universitě v Praze, a Alois Rašín, první ministr financí za předmnichovské republiky. Pohovoříme nejprve o Bráfovi a opět podáme úvodem stručný výklad jeho stěžejních zásad.

Jak Bráf ve svých „Listech o studium národohospodářském“ uvádí, byl jeho prvním učitelem Mill. Později se dostává pod vliv historické školy, prožívá v sobě dlouholetou krizi v souvislosti s bojem o metody v buržoasní politické ekonomii, až nakonec přechází definitivně na posice školy rakouské. Je sice jejím přívržencem ve všech hlavních otázkách, avšak vyskytují se u něho četné stopy vlivu historické školy i Milla. Celkem tedy možno říci, že jeho dílo je synthesisa všech hlavních směrů vulgární politické ekonomie této doby.

Jako stoupenec rakouské školy vychází Bráf z teorie hraničné hodnoty a kladé důraz zejména na psychologické faktory, zvlášť na soukromou zistnost. Z tohoto hlediska kritizuje i socialismus. Zdůrazňuje, že jeho námitky proti socialismu neplynou z důvodů etických, nýbrž hospodářsko-psychologických. Socialismus prý brání rozvinutí osobní zistnosti, jež nejlépe podněcuje k tvorbě a zvětšování kapitálu (ten ovšem ztotožňuje s výrobními prostředky). Socialismus prý má na zřeteli více „jmenovatele než čitatele společenského produktu“. Zabezpečuje-li nám organizace výroby na základě soukromopodnikatelském větší čistý výtěžek produkce ve smyslu národohospodářském nežli organizace výroby na základě kolektivním, tedy bude třeba ohlédnouti se, nelze-li jinak docílití lepšího rozdělení, aniž se musila zrušiti

a jinou nahraditi ta soustava, která větší obnos výroby a tedy průměrně větší důchody zaručují, pokud by ta nová mohla jen menší výsledky výroby zabezpečiti a tedy právě poskytnouti jen menší průměrné ukojení potřeb, tj. větší rovnost při obecném nedostatku všech (Národohospodářská teorie, str. 333).

Zde vidíme typický postoj buržoasního ekonomy k socialismu. Úplně obrací věci na ruby. Třebaže Bráf Marxe velmi dobře znal a věděl, že podle něho je socialismus historicky nutný produkt společenského vývoje, že zvítězí nad kapitalismem právě proto, že umožní mnohem větší rozvoj výrobních sil než kapitalismus a že proto bude zaručen i mnohem větší rozsah výroby (viz Listy, str. 82), přesto socialismu vytýká, že je doktrinou starající se jen o rozdělení a pomíjející otázku výroby.

Bráf ovšem není zcela slepý k stinným stránkám kapitalismu. Sám věnoval mnoho času studiu sociálních poměrů dělnictva, a proto velmi dobře cítil palčivost sociální otázky. Přesto je celým srdcem při kapitalismu. Je si však dobře vědom všech nebezpečí, a proto hledá i řešení. Jeho podstata je obsažena ve shora uvedeném citátu. Nedotýkejme se existující organizace výroby, tj. kapitalismu, avšak usilujme o lepší rozdělení. Zde se nám Bráf jeví jako následovník Millův, který právě uznával objektivní, absolutně platné zákony pro výrobu, kdežto do rozdělení je prý možné libovolně zasahovat. Podobně i Bráf. Mezi produkcí a distribucí je podle něho jediný vztah, totiž ten, že rozsahem výroby je podmíněna průměrná velikost důchodu. Jinak však neexistuje žádný přirozený klíč pro tvorbu důchodů a celý způsob a řád distribuce je podmíněn vždy právě existujícím řádem právním.

Skutečnost je ovšem jiná. Marxistická politická ekonomie ukázala velmi přesvědčivě, že výroba a rozdělení vůbec nejsou dvě na sobě nezávislé sféry, nýbrž že tvoří spolu s oběhem a se spotřebou jediný organický celek, v němž sice jednotlivé části jsou na sobě relativně nezávislé a řídí se svými vlastními zákony, avšak sféra výroby má při tom rozhodující postavení. Vztah mezi výrobou a spotřebou se nevyčerpává jen tím, že rozděleno může být pouze to, co bylo vyrobeno. Jde i o to, že forma, v níž se věcní a osobní činitelé výroby výrobního procesu zúčastní, podmiňuje i formy rozdělení. Náhorně řečeno: vystupují-li výrobní prostředky jakožto kapitál, podílejí se na rozdělení ve formě nadhodnoty. Je-li pracovní síla použita jako námezdná pracovní síla, podílí se na rozdělení formou mzdy.

Konečně nesprávné je i tvrzení, že z povahy výrobních činitelů nelze odvodit klíč pro rozdělení. Samozřejmě pro to neexistuje nějaká magická formulka, avšak ani mzda ani nadhodnota nejsou veličiny libovolné, nýbrž vymezené jistými objektivními skutečnostmi.

Bráf však tvrdí, že rozdělení je podmíněno existujícím právním řádem. To má svůj smysl. Právní řád je výtvar lidský, je to výsledek uvědomělé činnosti. Může být i vědomě měněn. Bráf nechce vidět, že právní řád je jev druhotný, že je to jen určitý způsob vyjádření hospodářského řádu, a připsuje mu rozhodující úlohu. Pouhými právními úpravami, beze změny podstaty daného společenského řádu je podle Bráfa možno odstranit jeho stinné stránky. To nám tedy Bráfa odhaluje jako typického reformistu. Na jedné straně nemůže zavřít oči před skutečnostmi, před zbídačováním, které kapitalismus přináší dělnictvu, avšak nápravu chce zjednat faktory, jež samy na výrobních skutečnostech závisí.

Náš stručný výklad nám Bráfa ukazuje jako buržoasního ekonomy, který

překrucuje a zastírá podstatu sociálních vztahů a fakt. Na druhé straně je však třeba přiznat, že v jeho díle nalezneme i cenné, správné myšlenky a postřehy.

Bráf vyzvedá především význam teorie a logické abstrakce proti jakémukoli jejímu podceňování. Ukazuje, že každá teorie je správná a pravdivá jen potud, pokud není nahrazena jinou, lepší. Bráf však zdůrazňuje, že tyto změny teorií jsou jen „dílem pokračujícího poznávání, při němž sice ten či onen kus dosavadní stavby se obětuje, ale přece zase s druhé strany jen více méně velké části za základ novým slouží“ (Listy o studium národohospodářském, str. 29). Jinými slovy řečeno, opravdu vědecky vybudovaná teorie v sobě vždy obsahuje části absolutní pravdy. Bráf také ukazuje na význam praxe pro rozvoj věd a poznání. Píše výslovně, že vědy nevznikají „spekulativním tříděním a vykazováním předmětů a mezí“, nýbrž z potřeb praxe, „pod diktátem potřeb života“.

Bráf však nepostrádá ani smysl pro historické momenty. Projevuje se to v jeho chápání ekonomických zákonů. Je si totiž dobře vědom jejich historicky relativní platnosti. Ukazuje, že na rozdíl od zákonů přírodních věd, jejichž platnost je absolutní, je působení určitých ekonomických zákonů podmíněno i existencí určitého společenského zřízení. Z tohoto hlediska kritizuje i rakouskou školu, že hospodářské formy své doby (tj. kapitalistické) pokládala za absolutní a typické vůbec a že zákonům na jejich základě formulovaným připisovala absolutní platnost.

Když se však Bráf pokouší aplikovat i historické hledisko na ekonomické zkoumání, je úplně ve vleku vulgární historické školy. Vychází z Bücherovy periodisace ekonomického vývoje, která nemá za základ typy výrobních vztahů, nýbrž rozsah směny. Podle toho Bücher rozeznává:

1. uzavřené hospodářství domácnostní vyznačující se naturální spotřebou,
2. uzavřené hospodářství městské, kde okruh hospodářských styků je omezen na město a okolí,
3. uzavřené hospodářství národní,
4. a konečně hospodářství světové.

Na tomto základě pak Bráf sám dělí veškerou oblast hospodaření na hospodářství neobchodové a obchodové, k němuž řadí útvary sub 2—4.

Neopodstatněnost takového dělení bije do očí. Samo Bücherovo rozdělení je od základu nesprávné, neboť se zakládá na druhotných jevech a vůbec nepřihlíží k společenským formám, v nichž výroba probíhá. Tak první stupeň vývojový, uzavřené hospodářství domácnostní, se hodí zrovna tak na společnost prvobytně pospolnou jako na společnost raného feudalismu. Marxistická politická ekonomie ukázala, že jedině spolehlivou klasifikací vývoje hospodářského je klasifikace podle forem výrobních vztahů, ale k těm Bücher vůbec nepřihlíží. A Bráfovo rozdělení na hospodářství neobchodové a obchodové komolí skutečnost pokud možno ještě více. Období Bücherova uzavřeného hospodářství městského odpovídá celkem jistým stadiím otrokářského řádu nebo feudální malovýrobě, období uzavřeného hospodářství národního již i období kapitalismu. U Bráfa to však splývá v jedno hospodářství obchodové zakládající se na podnikatelství, aniž si Bráf nějak láme hlavu nad rozdílným sociálním postavením měšťana-řemeslníka nebo i nevolného rolníka jakožto výrobce zboží a kapitalisty. Všichni jsou u něho stejní podnikatelé. Takový „historický“ přístup je ovšem skutečně historickému pojetí vývoje na hony vzdálen.

Konečně pak Bráf nesprávně chápe i vztah abstraktní, logické metody (tj. dedukce) a metody historické. Staví obojí do protikladu a uvažuje, zda je třeba v badání používatí první či druhé nebo obou zároveň, k čemuž se přiklání. Bráfův přístup k této otázce je zcela idealistický. Používat abstraktní, logické metody mu neznamená vycházet z generalisování objektivní skutečnosti, nýbrž to, „že z poznání všeobecnějších, za platné uznaných nebo jen hypoteticky přijatých, logickými soudy vyvozujeme méně všeobecné, speciálnější“ (Národohospodářská teorie, str. 18). Tato abstraktní metoda, jež má u Bráfa nesporný charakter apriornosti, má ukázat vnitřní zákonitost jevů hospodářských především pro přítomnost. Je třeba ji však spojovat s historickou metodou, jež má vysvětliti pravidelnosti reálné, vyskytující se za rozmanitých souvislostí v toku času. V podstatě tedy jde o hospodářskou historii, jež má sloužit jen za ilustraci spekulativně získaných pouček. Bráf tedy nevystihl těsnou spojitost mezi logickým a historickým momentem v badání ekonomickém vůbec. Nepochopil, že obojí tvoří jen dvě stránky téže věci, že abstraktní, logická metoda, pokud ovšem nevychází z hypotetických premis, nýbrž ze zevšeobecněné skutečnosti, není než historická metoda aplikovaná jaksi ve zkratce.

Tolik k povšechné charakteristice Bráfových názorů. Čtenář se může pozastavit nad tím, že jí autor věnoval tolik místa. Pisatel se však domnívá, že to bylo na místě vzhledem k přednímu postavení, které Bráf zaujímal ve své době v naší buržoasní politické ekonomii i ve veřejném životě vůbec.

A nyní přejdeme k vlastnímu výkladu jeho názorů na krizi. Bráf nazývá krizi národohospodářskou stav, „ve kterém ocitají se celá odvětví výrobní následkem nepochopitelné nabídky a poptávky“ (Národohospodářská teorie, str. 364). Nejčastěji dochází k tomu, že poptávka pokulhává za nabídkou, což znemožňuje prodej při rentabilních cenách. To ovšem, podotýká Bráf, není možné, pokud se proces rozvíjí v rámci domácnosti pro vlastní potřebu nebo pokud pracuje živnostník pouze na zakázku. Teprve když se dělba práce rozvětví, vyrábí se na sklad a pro vzdálený odbyt, dochází k poruchám — krizím.

Vedle těchto krizí uvádí Bráf i ty případy, kdy např. pro náhlý pokles nabídky (třeba následkem neúrody) nastane dražota některých výrobků, což vede k zmenšené poptávce po jiných méně zbytných výrobcích. Konečně připomíná Bráf i náhlé změny v technice jako podněty ke krizím (vytláčování ruční práce strojní).

Vedle těchto příčin připouští však Bráf i příčiny další, např. změny v hodnotě peněz nadměrnou emisí papírových peněz, změny v mezinárodní obchodní politice, politické události. Důležité jsou nakonec i otázky rozdělení důchodů. Jesliže kapitalisace podněcuje k rozšíření výroby, aniž by při tom stoupala úměrně kupní síla širokých vrstev, vznikají snadno podněty ke krizím.

Taková je tedy v Bráfově podání podstata krizí. Vidíme, že v zatemňování a zplošťování této důležité otázky si nezádá nijak s výkladem Kaizlovým. Především bije do očí, jak tu jsou na jednu hromadu házeny zcela nesourodé příčiny ekonomické i mimoekonomické okolnosti působící ať občas, náhodně (změny obchodně politické, změny v hodnotě peněz), ať víceméně neustále. Z celého výkladu proniká snaha popít jakýkoli nutný vztah krizí ke kapitalismu. Kdežto Kaizl to tvrdí jen nepřímou, Bráf to prohlašuje již naplno, říká-li, že „jsou i v nynější organizaci hospodářské sami jistí činitelé, kteří vznik krizí usnadňují“ (Národohospodářská teorie, str. 365). Na totéž jsme narazili

již shora při kupní síle mas jako krizovém faktoru. Všimněme si znovu, že se podle Bráfa s n a d n o (tedy nikoliv nutně) rodí příčiny krizí, nestoupá-li kupní síla úměrně k růstu výroby.

Tento vztah pouhé možnosti krizí ke kapitalismu se jeví Bráfovi i pokud se týče jejich výskytu. Konstatuje, že se právě v 19. století krize stávaly bojnějšími a trvalejšími, avšak nikoli na základě rychlého rozvoje kapitalismu, nýbrž jako následek velkých převratů ve výrobní technice a v dopravě. A koruna všeho: nepatří to pro poslední čtvrtinu 19. století. Bráf tedy zásadně zcela vážně pochybuje o existenci cyklického vývoje kapitalistického hospodářství po krizi r. 1873. Alespoň i na jiném místě (str. 329) tvrdí, že se až do tohoto roku krize s jistou pravidelností opakovaly, kdežto od té doby pravidelnost v jejich sledu ustala. Přehled průběhu cyklu právě v této době však ukazuje pravý opak. Cyklus zůstává zachován po celou uvedenou dobu a všechny kapitalistické země (včetně našich zemí) jím byly v té nebo oné míře dotčeny. Před tímto faktem, který se jen trochu serioznější z buržoasních ekonomů neodváží popřít, zavírá Bráf zcela klidně oči.

Základní příčinou krizí je tedy podle Bráfa anarchie, nepřehlednost kapitalistického hospodářství, čímž se však vznik krize jen usnadňuje. To dává Bráfovi podnět k jistému optimismu. Jestliže krize nevyplývá nutně z povahy daného společenského systému, nýbrž vlastně jenom z chyb podnikatelů, není důvodu nevěřit, že by krize nemohly býti podstatně zmírněny, ne-li vůbec odstraněny. Stačí vhodnou politikou státu vyloučiti různé rušivé okolnosti, zorganizovati statistickou a zpravodajskou službu a nebezpečí bude v podstatě zažehnáno. Nemalou zásluhu o to mají podle Bráfa i kartely. S tímto argumentem, kartely jako zmírňující činitel krizí, se zde setkáváme v naší ekonomické literatuře poprvé, ovšem nikoli naposledy. Studium fakt cyklického vývoje však ukazuje pochybnost tohoto argumentu. Ukazuje nám, že ani kartely, ani jakákoli jiná forma monopolu nebyla až dosud nikdy s to krizí zabránit, že naopak ji ještě zostřovala. Už tedy fakta sama Bráfa vyvracejí.

Nyní přihlédneme k druhému reprezentantu rakouské školy. Je jím Alois Rašín. Nebyl teoretický pracovník z povolání. Svoje „Národní hospodářství“ napsal, jak sám říká, spíše z potřeby nalézt nějaké zaměstnání v samovazbě. Ani se nijak nesnažil napsat originální pojednání. Jeho práce je v podstatě popularisace na rakouských školách oblíbené učebnice profesora vídeňské university Phillipoviche, přívržence psychologické školy rakouské. Rašín jeho názory vlastně jen opakuje. Rozeznává krize peněžní a úvěrové na jedné straně, výrobní a odbytové na druhé straně. Toto rozdělení již samo není přesné a správné. Je ovšem pravda, že peněžní a úvěrové krize mohou mít samostatné příčiny a že nemusí ani nijak podstatně ovlivnit průběh průmyslového cyklu, nenastanou-li v kritickém okamžiku jeho vrcholu. Tak např. krach nějaké bankovní spekulace, bursovní krach vedoucí k úvěrové krizi se vyskytuje i ve vzestupné fázi cyklu, která nicméně pokračuje dále. Na druhé straně všeobecná výrobní krize je vždy i úvěrovou krizí. Že tento vztah Rašín nepochopil, ukazuje jeho názor, že vídeňský krach z r. 1873 byl krizí úvěrovou a bursovní. To ovšem není správné. Tento krach sám byl jen projevem výrobní krize, která se začínala již dříve. To nepopírají ani buržoasní autoři (např. Lescure).

Pokud se týče bursovních a odbytových krizí, dělí je Rašín na takové, které nastávají z vnějšího, zřejmého podnětu nebo z vnitřních, organizačních závad. Do první skupiny zařazuje otřesy např. z politických převratů, válek, změn

obchodní politiky, změn vkusu postihujících jednotlivá odvětví. Jde o krize, které podle Rašína lze napřed pozorovati a jejich příčiny určit. Jinak je tomu u druhého druhu krizí, jimiž Rašín rozumí vlastní cyklické krize. Jako jejich zvláštnost uvádí to, že před nimi předchází doba vzestupná. Ta však náhle ustupuje poklesu a dostavuje se krize všeobecná.

Jestliže Rašín na rozdíl od Bráfa přesněji odděluje krize vznikající z hospodářské organizace společnosti od ostatních, je na druhé straně u něho jejich výklad ještě neurčitější než u Bráfa. Ukazuje sice, že první vznikají po plném rozšíření kapitalistického zřízení, avšak jedním dechem popírá, že by souvisely s nějakou určitou příčinou, tj. např. s podstatou kapitalismu. Sám se ani nepokouší o samostatný výklad, nýbrž cituje několik cizích teorií, jako teorii nadvýroby a podspotřeby. Ježto však na začátku kapitoly hovoří o potížích přizpůsobení výroby spotřebě, uvádí patrně krize v souvislost s anarchií kapitalistického hospodářství. Avšak jakýkoli bližší rozběr krize, jak se vyvíjí vzestup, jak ke krizi konkrétně dochází, chybí. Nadto se dopouští Rašín ještě podstatného omylu, pokud se týče průběhu cyklu. Odporuje zcela skutečnosti, tvrdí-li, že po vzestupu následuje deprese, a po ní krize. Krize sama znamená zvrát ve vývoji, po němž následuje deprese.

Nejbystřejší pohled, možno-li to říci, vrhl na otázku krizí z předválečných českých buržoasních ekonomů Jan Koloušek. Zcela nepokrytě totiž formuluje polarisaci bohatství a bídy v kapitalismu těmito slovy:

„Pro celý jistý svazek společenský (pro určitou zemi nebo stát) je tedy skoro bezvýznamné říci, že spotřeba je omezena a určována sumou všech jednotlivých důchodů (nebo snad důchodem tzv. národním): Neboť důchodem mohou se u jedněch nahromaditi všelike hojné zásoby nespotebbovaných věcí, kdežto snad pro neschétné jiné jich výše důchodů nestačí ani na nejnuznější úkoj. — Pro bídu nejnižších vrstev může pak ono hromadění statků u bohatých a zámožných poskytovat jen další příležitost až k lichvářskému vykořisťování nouze (např. poskytováním nouzového úvěru); i mohou se sice stupňovat důchody i jmění u jednotlivců, ano snad i pro celek jisté společnosti, ale nicméně většina strádá a zcela nedostatečně ukojuje po případě také své existenční potřeby“ (Systém národního hospodářství, str. 415). Toto stanovisko Kolouškovo mohlo být východiskem k opravdu vědeckému výkladu krizí, kdyby nebylo Kolouškovo třídní omezení.

Dále Koloušek neméně otevřeně formuluje rozpor mezi výrobou a spotřebou. Ukazuje, že pro rozvoj výroby je nejvyšší důležitá spotřeba i nejnižších vrstev, neboť rozsáhlá spotřeba mas je i podmínkou realizace zisku. Jestliže stoupá výroba, mohou dělníci nalézt zaměstnání i dosáhnout slušné mzdy. Avšak, ukazuje Koloušek dále, mzda je pro podnikatele výrobní náklad, na němž chce co nejvíce ušetřiti, kdežto ceny zboží chce zase zvýšiti. Takto se dostává dělnictvo mezi dva kameny. Obojím způsobem je snižován jeho důchod a spotřební schopnost. To má ovšem nepříznivé důsledky na výrobu samu. Odbyt za příznivé ceny je ohrožen. Třebaže by bylo v zájmu podnikatelů jako celku zvýšiti důchody dělnictva, není to, jak Koloušek dokazuje, proveditelné u jednotlivého kapitalisty. Neobstál by prostě v soutěži. S poklesem cen se pak hrouť i podnikatelské zisky. To také dělnictvu neprospěje, neboť dochází k omezování výroby, k nezaměstnanosti, což se nemine účinkem na důchody dělnictva.

Podobně, ba ještě obšírněji rozebírá Koloušek tuto otázku v nové úpravě svého „Systému“, v „Národním hospodářství“ (vyšlo 1920). Zdá se tu však,

jako by se Koloušek sám lekal logických závěrů, k nimž by jeho úvahy mohly dovést. Proto jejich ostří poněkud otupuje. Píše sice na jedné straně: „Nemůže tedy proti této vadnosti podnikatelské soustavy nic spraviti nějaké lidumilství, nýbrž jest nutno čeliti tomu všeobecným, tedy sociálním zakročením proti podobnému společensky hromadnému, nikoli jen osobnímu vykořisťování práce lidské při její časté nabídce, která se rovná neodbytné a neodvratitelné nabídce zboží rychlé zkáze podléhajícího“ (Nár. hosp. II, str. 214). A hned v dalším odstavci: „Vykořisťování, které v samé podstatě podnikatelské tkví, nedá se jistě lehko vyloučiti, protože ve většině podniků mzda jest hlavním provozním nutným nákladem a že snižováním tohoto nákladu lze značně zvyšovati podnikatelský zisk.“

Vedle toho však poznamenává, že spojitost mzdy, služného a jiných pracovních důchodů kalkulovaných jako provozní náklady přivádí je stále ve zbytečný rozpor se zájmy podnikatele. Zůstává ovšem dlužen vysvětlení, v čem spočívá zbytečnost tohoto rozporu, když o několik řádků výše výslovně konstatuje, že vykořisťování tkví v samotné podstatě kapitalismu. Účinky svých vývodů však omezuje ještě více, když přisuzuje kapitalistům úlohu zhusta vykořisťovaných, např. příliš vysokými pracovními důchody, které občas musí vypláceti, nepříznivou konjunkturou nebo nepříznivou hospodářskou politikou. Ani dělník není podle Kolouška vykořisťován jen podnikatelem, nýbrž i jinak: vysokými daněmi, pozemkovou rentou vedoucí ke zdražení bytů a dokonce i — škodlivými zvyky, jako je požívání alkoholu a kouření. Konečně prý dochází k vykořisťování např. i v uměleckých a svobodných povoláních, kde jedni mají pohádkové, nadbytečné příjmy, kdežto jiní trou bídu.

Takto jednoduše „vyvrátil“ Koloušek Marxovu teorii vykořisťování jako příliš úzkou a zjednodušující. Pravda, vykořisťování je od kapitalismu neoddelitelné, nejde tu však jen o jednostranný vztah mezi kapitalisty a dělníky, nýbrž to vykořisťování je jaksi všeobecné, všestranné a vzájemné. V kapitalismu vykořisťuje vlastně jeden druhého, a proto si můžeme mysliti, že není nakonec ani tak zlé, protože si je všichni navzájem oplácejí.

Je zajímavé, jak Koloušek, který si jinak celkem potrpí na věcný způsob myšlení, tu míchá dohromady nesourodé, přímo a dětinské argumenty. Jak naivně zní jeho poznámka, že dělník se vykořisťuje špatnými sociálními zvyky: pitím, kouřením. Nehledě k nesmyslnosti této věty, uvažme: kdo z toho má prospěch? Zase jen kapitalista, do jehož kapes takové výdaje dělníka plynou. A což pozemková renta, vedoucí k vysokým činším? Vždyť i ta souvisí zase jen s kapitalismem, jakožto jedna z forem nadhodnoty.

Koloušek se ve svém výkladu dopouští logického zvratu a tím celou otázku vykořisťování rozměňuje a překrucuje. Otázka vykořisťování je otázka určitého vztahu mezi třídami. Z tohoto stanoviska vychází konečně i Koloušek, když hovoří nejprve o vztazích mezi dělníky a kapitalisty. Pak se obrátí k postavení kapitalistů a tu náhle vztahy mezi třídami zamění za vztahy mezi příslušníky téže třídy. „Proti tomu sami mnozí podnikatelé buďto nepříznivou konjunkturou nebo tlakem sociálním (např. příslušnými daněmi nebo celní politikou nebo pohoršenou měnou nebo jiným podobným veřejným zasahováním) nejen nedocilují podnikatelských výtěžků, nýbrž mohou i jmění svým přičiněním dříve nabytého pozdějšími náhodami nebo společenským útlakem a působením pozbyti.“¹

S tím lze sice v podstatě souhlasit, je to však třeba poněkud poopravit. Zde

jde o ztrátu jednotlivých kapitalistů, nikoli kapitalistické třídy jako celku. Jeden kapitalista může okrást druhého, to je však jen přesun z kapsy do kapsy. Všichni kapitalisté se navzájem ošidit nemohou. To platí např. o clech, která se vždy zavádějí v zájmu jedněch kapitalistů, ovšem třeba i proti zájmům jiné skupiny, v té chvíli politicky slabší. To platí i o daních, jimiž se přece vydrží státní aparát kapitalistické třídy. A špatná konjunktura? Ani zde není kapitalista vykořisťován. Má prostě smůlu, že nevystihl včas situaci trhu. A dojde-li až k jeho úpadku, může si být jist, že jeho podnik převezme případně jiný z jeho kolegů — kapitalistů.

Z toho ze všeho plyne, že objektivní cíl Kolouškových vývodů může být jen jeden: ukonejšit dělnictvo, přesvědčit je, že vykořisťování jsou vlastně všichni, že všichni jsou obětí a že rozdíl je jen v tom, že jeden více a druhý méně. Tento tón byl nutný tím spíše, že v době, kdy kniha vyšla, hrozila ve střední Evropě revoluce. Proto se Kolouškovou knihou táhne jako červená niť paralelně s přiznáním imanentních rozporů kapitalismu i úzkostlivé volání po reformách a zaklínání proti všem „sociálním experimentům“.

Než vraťme se k našemu vlastnímu tématu. Skutečností zůstává, že rozpor mezi výrobou a spotřebou jakožto imanentní rozpor kapitalismu tvoří u Kolouška jádro jeho výkladu krizí. Nepokládá jej však za jedinou příčinu. Hned vedle něho ukazuje Koloušek na anarchii kapitalistického hospodářství, na neschopnost výroby přizpůsobiti se proměnlivým potřebám trhu. Bystře si všimá toho, že celková nadvýroba může někdy vést dokonce i k úsilí jednotlivých kapitalistů ještě více rozšířiti výrobu, aby se snížily náklady. Ukazuje, že hnacím motivem kapitalistického podnikání je zisk očekávaný, pravděpodobný a že proto dochází k přepočítání, k omylům. Dále jsou tu vlivy bursovňích spekulací a přepětí úvěru.

Avšak Koloušek, místo toho, aby na základě těchto jistě správných skutečností přešel k vylíčení vlastní zákonitosti krizí, uhýbá. Podobně jako před ním Kaizl, Bráf i Rašín nevidí v krizích žádnou osudovou nutnost kapitalismu, nýbrž zase jenom možnost. Rozhodně odmítá všechny pokusy o formulaci přesných zákonitostí krizí.

Píše: „Nějaká teorie o vzniku krizí, která by je vysvětlovala na základě přesné zákonitosti po způsobu přírodovědeckém, je ovšem nemožná a není tedy potřebí s podobnými teoretickými pokusy se zabývatí.“² Popírá však i všeobecnost krizí. Všechny prý byly až dosud vlastně jen místními poruchami, i krize z r. 1873.

I v buržoasní politické ekonomii stojí v tomto pojetí Koloušek celkem osamocen. A pokud se týče problému, zda lze mluvit o nutnosti či jen možnosti krize, zdá se, že zde Koloušek mluvil proti svému vlastnímu lepšímu přesvědčení. Jeho výklad kořenů krizí je tak přesvědčivý, že nezaujatý čtenář těžko uvěří v pouhou možnost. Zde zase mohl hovořiti z Kolouška jen strach z logických závěrů, k nimž by jeho v buržoasní politické ekonomii nezvykle ostré formulace mohly vést. Proto také nakonec se snaží i odpovědnost za krize s kapitalismu alespoň částečně sejmout, píše-li: „Vina není ani na podnikatelích ani na kapitalistech, nýbrž na nedostatcích celé soustavy nebo snad také vůbec v nedostatečnosti lidské.“³ A z tohoto hlediska je jistě nutno chápat i tento výrok: „Není však také nijaké záruky, že by náhlým odstraněním nynější podnikatelské soustavy a socialisováním jak spotřeby, tak i jejího zaopatřování najednou se všechny zmatky při nezbytném ukojování potřeb daly odstraniti.“⁴

Pokusme se nyní shrnouti výsledky dosavadního zkoumání. Vidíme, že naše žeu z celkem vůbec chudé české ekonomické literatury je dost skrovná. Zkoumání krizí se tu ukazuje jako poměrně podřadný problém. O krizích se hovoří jen jakoby na okraji, jen mimochodem, jen pro doplnění celkového obrazu. Již samo zařazení v systematické výkladu je příznačné. O krizích se píše zpravidla v posledních kapitolách pojednávajících o důchodech a spotřebě. Krize tu nevystupuje jako vrchol výkladu ekonomie kapitalismu, jako jev z jeho povahy zákonitě vyplývající, nýbrž jen jako prostá porucha mezi výrobou a spotřebou, za podmínek kapitalistického hospodářství sice nejvýš možná a pravděpodobná, nijak však osudově nutná a nevyhnutelná. Je to prostě výsledek nedostatečné organisace hospodářství, částečně i následek nedostatečnosti lidské povahy. Hospodářství samo hledá proti tomu ochranu v jistých útvarech — monopolech, které znamenají prvek organisace, pořádku, schopný krize podstatně zamezit. V tom se shodují všichni autoři. Tomuto názoru lze však přiznat správnost jen za jednoho předpokladu, že se totiž za krizi považuje jen určitý způsob zvratu vzestupné fáze v sestupnou, tj. takový zvrat, který je spojen s prudkým, náhlým zhroucením, nikoli tento zvrat sám, ať už probíhá v jakékoli formě. Třebaže se u vzpomenuých autorů s takovým výkladem výslovně nesetkáváme, je možné, že z tohoto pojetí aspoň někteří, nejspíše Bráf a Rašín, vycházeli. Nevyskytuje se totiž v buržoasní politické ekonomii ojedinele. Tak např. Spiethoff, na jehož teorii poukazuje Rašín, píše: „Změna rozmachu ve váznutí (Stockung) může býti provázána krizí nebo může nastati v pozvolném přechodu oddrohováním jednoho hospodářského odvětví po druhém.“⁴⁵ Avšak Koloušek výslovně píše, že koalice podnikatelů (tj. monopolů), nikoli ovšem jen národní, nýbrž mezinárodní, by mohly krizím zabrániti. Koloušek si tu zřejmě neuvědomuje rozpor, do něhož se sám zaplétá. Vylíčil dříve výmluvně rozpor mezi zájmy dělnictva a kapitalistů a nyní jako by nechápal, že tento rozpor právě s jeho „koalicemi podnikatelů“ musí nutně vyrůst do obrovitých rozměrů, takže, řečeno jeho slovy, by „aspoň nejvážnější nesrovnalosti mezi podnikatelským zaopatřováním a spotřebou“ nijak nemohly zameziti.

Že se charakter krizí v posledních desetiletích před I. světovou válkou změnil, ovšem nesprávné není. Skutečně nedocházelo již ani tak k prudkým, náhlým zhroucením doprovázeným panikou, jako spíše k poznenáhlým poklesům. To ovšem nemění nic na podstatě věci. Krize sama jakožto fáze cyklu nezmizela, i když se změnila forma jejího projevu. A tu přicházíme k další nedostatečnosti zkoumání krize, jak je prováděli vzpomenuí autoři. S částečnou výjimkou Kolouška se nikde vlastně nesetkáváme se zkoumáním cyklu jako celku. O krizi se prostě hovoří jako o abnormálním stavu hospodářství, aniž se blíže zkoumá, kdy, za jakých podmínek se rozmach mění v krizi a krize v oživení. V krizi se vidí něco mimořádného, výjimečného. Všichni autoři pozorují kapitalistické hospodářství vlastně stále ve stavu klidu, rovnováhy a nikdo si nechce uvědomit, že v jeho pohybu je krize právě tak normální jako rozmach.

Nakonec se musíme tázat: Co vedlo k tomu, že otázka krize má v oné době vykázano tak podřadné místo? Znamená to snad, že krize skutečně nebyly nebo že byly zcela bezvýznamné? Studium cyklu ukazuje, že tomu tak nebylo, že krize byly ostré a že zachvacovaly stále větší okruh zemí. Domnívám se proto, že je možné jen toto vysvětlení: I když ke krizím docházelo, nebyly toho druhu, že by ohrožovaly samu existenci kapitalismu. Blížší zkoumání

cyklů ukazují, že přes různé otřesy měl vcelku vývoj kapitalistického hospodářství od 90. let vzestupnou tendenci. Třídní boj byl reformistickým vedením dělnictva otupován a zaměřován na politická práva a hospodářské ústupky v rámci kapitalismu. Ani v krizích nedocházelo k stávkám, které by byly bývaly s to ohrožovat přímo kapitalistický řád.

Za těchto okolností bylo tedy možno dovolit si jistý luxus a zavíratí před krizemi více méně oči nebo je aspoň bagatelisovati, protě řečeno, oddávati se iluzím o likvidaci krizí. Léta 1918—1938 buržoasní ekonomii těchto ilusí však dokonale zbavila.

Р о з н а м к ы

¹ Koloušek, *Národní hospodářství*, Praha 1920, II. díl, str. 214.

² Koloušek, *Systém národního hospodářství*, Praha 1908, str. 424.

³ Koloušek, *tamtéž*, str. 424.

⁴ Koloušek, *tamtéž*, str. 250.

⁵ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 4. vyd., heslo „Krisen“, str. 79.

ТЕОРИЯ КРИЗИСОВ В ЧЕШСКОЙ БУРЖУАЗНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ ДО ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Статья обсуждает мнения следующих авторов: Хлеборада, Каизла, Брафа, Рашина и Колоушека. Для всех этих авторов типично то, что исследование кризиса является для них в общем восторженной проблемой, о которой они говорят как будто мимоходом, желая дополнить общую систему политической экономии. Также само включение этого вопроса в общую систему изложения является типичным. Этот вопрос обсуждается как правило в связи с потреблением и доходами. Для буржуазной экономии типично также то, что она разделяет свою систему на три взаимно вполне самостоятельные и независимые части — производство, распределение, потребление. Из того, что вопрос о кризисе был включен в часть, рассматривающую потребление и доходы, вытекает, что они не находятся с производством ни в какой связи.

Кризис согласно их взглядам является лишь нарушением взаимоотношений между производством и потреблением, нарушением при капитализме вполне возможным, однако не необходимым. Это только результат ошибок, сделанных при организации хозяйства, и отчасти результат несовершенного характера человека.

За исключением Колоушека никто из приведенных авторов не исследует цикл в качестве одного целого. Кризис они считают лишь ненормальным состоянием хозяйства, не исследуя подробнее условий, при которых экономический подъем превращается постепенно в кризис, кризис в депрессию, депрессия в свою очередь в подъем. В кризисе они видят что-то необыкновенное, исключительное. Все эти авторы исследуют капиталистическое хозяйство как что-то статичное, не понимая, что кризис является таким же нормальным явлением, как подъем. Наконец, они подчеркивают что вмешательства монополий могли бы кризисы коренным образом уменшить, даже устранить.

Встает вопрос, почему в это время уделялось вопросу о кризисе такое второстепенное внимание. Сам характер этих кризисов это совсем не позволял.

Кажется, что причина заключалась в следующем: Возникшие кризисы никогда не доходили до такой степени, чтобы можно было сомневаться в самом существовании капитализма. С 90 гг. капитализм в общем хорошо развивался. Реформистское руководство пролетариата ограничивало классовую борьбу и обращало внимание на его политическую работу в рамках капитализма. Даже при кризисах рабочие не входили в стачки, которые наносили бы прямой ущерб капиталистическому строю. При таких обстоятельствах можно было закрывать глаза на кризисы или, по крайней мере, преуменьшать их значение.

Перевод: Иирижи Бронец

KRISENTHEORIEN IN DER TSCHECHISCHEN POLITISCHEN ÖKONOMIE VOR DEM I. WELTKRIEGE

Die Arbeit befaßt sich mit den Anschauungen dieser Autoren: Chleborád, Kaizl, Bráf, Rašín, Koloušek. Es ist typisch für alle, daß die Krisenuntersuchung für sie ein untergeordnetes Problem ist, daß nur flüchtig behandelt wird, sozusagen nur um das ganze Bild abzurunden. Auch die Eingliederung in das System ist aufschlußreich. Das Problem wird gewöhnlich im Zusammenhang mit der Konsumtion und mit dem Einkommen behandelt. Dabei ist es für die bürgerliche politische Ökonomie typisch, daß sie ihr System in drei Teilen darlegt — Produktion, Verteilung, Verbrauch — die als voneinander unabhängig betrachtet werden. Durch die Anknüpfung des Krisenproblems an den Verbrauch und Einkommen wird angedeutet, das es mit der Produktion nichts zu tun hat. Die Krise wird dann nur als eine Störung der Proportion zwischen der Produktion und dem Verbrauch aufgefaßt, die im Kapitalismus sehr möglich, keineswegs aber notwendig ist. Es ist nur ein Ergebnis des Mangels an der Organisation, teilweise der Schwäche der menschlichen Natur.

Mit Ausnahme von Koloušek trifft man auch nirgends eine Untersuchung des Zyklus als eines Ganzen: Die Krise wird als ein abnormaler Zustand der Wirtschaft aufgefaßt, ohne daß man näher untersuchte, unter welchen Bedingungen der Aufschwung in die Krise umschlägt, dieselbe in die Depression übergeht usw. Endlich, immer mehr betont man, daß Eingriffe von Monopolen die Krise bedeutend mildern oder beseitigen können.

Man muß fragen, warum das Krisenproblem in dieser Zeit so geringschätzig behandelt wird. Der Charakter der Krisen dieser Zeit erlaubte das nicht. Die Ursache scheint auf Folgendes zurückzugehen: Wenn es auch zu schweren Krisen kam, waren diese nicht so stark, daß die Existenz des Kapitalismus aufs Spiel gesetzt wäre. Seit den 90. Jahren erfreute sich der Kapitalismus wirtschaftlich im Ganzen einer günstigen Entwicklung. Die reformistische Führung der Arbeiterbewegung schwächte den Klassenkampf ab und orientierte ihn auf politische Rechte im Rahmen des Kapitalismus. Deshalb konnte sich die bürgerliche politische Ökonomie den Luxus leisten vor den Krisen die Augen zu schließen oder sie wenigstens zu bagatellisieren.

J. S.